

OSVRT / PRIKAZ KNJIGA

Raspad prije raspada: Vukovar i Split (kasnih) osamdesetih

SVEN CVEK, JASNA RAČIĆ, SNJEŽANA IVČIĆ

Borovo u štrajku – rad u tranziciji 1987. — 1991., Zagreb: BRID, 2019., 225 str.

NIKICA BARIĆ

Split 1980-ih – društveni sukobi u sutonu samoupravnog socijalizma, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019., 863 str.

U trenutku kada se navršava trideset godina od nasilnog raspada Jugoslavije, u Hrvatskoj su objavljene dvije knjige tematski vezane uz period koji tim prijelomnim događajima naših nacionalnih povijesti neposredno prethodi. Teme raspada bivše države, sloma socijalizma i ratova 1990-ih – unatoč konvencionalnoj “historijskoj distanci” – i danas se čine izrazito *bliskima*, vjerojatno prije svega zbog ključne uloge koju u legitimiranju postojećeg poretka igra utemeljujući mit o *Devedesetima*.

S obzirom na golemu pažnju koja se pridaje ovim temama, čini se osobito vrijednim da se produbljuje istraživanje ne samo 1990-ih već i 1980-ih, odnosno neposrednog predratnog razdoblja. Naime, dramatični ratni događaji imali su često (i sasvim razumljivo) privilegirani položaj u smislu istraživačkog i drugog interesa. No koncentracija samo na etničko nasilje, koje je obilježilo prvu polovicu 1990-ih, nosi sa sobom opasnost ili da se prenaglisi iznimnost i iznenadnost tog ratnog perioda ili – još gore – da se izbijanje rata tumači u ključu mističnih “vječnih mržnji” i balkanskih atavizama koji svoj izraz imaju u neizbježnim periodičnim ratovima. Ratovi 1990-ih posljedica su, dakako, konkretnih društvenih, ekonomskih i socijalnih procesa i proturječja koja su svoj izraz imali i u periodu koji prethodi oružanom sukobu. U tom je smislu vrlo važno podsjećati da su i 1980-e u Jugoslaviji bile period dramatičnih promjena, dugotrajne krize i brojnih društvenih sukoba koji su, doduše, pomalo pali u

sjenu kasnijih događaja. Konfliktne 1980-e, pogotovo njihova druga polovica, period je koji svakako zaslužuje dodatnu pažnju sam po sebi, a ujedno može znatno pomoći i ponovnom vrednovanju ratnog perioda, koji bez sumnje ostaje izvor ključnih prijepora, znanstvenih i drugih.

Prošle godine objavljena knjiga *Borovo u štrajku – rad u tranziciji 1987. — 1991.* troje mladih autora različitih struka (amerikanista Svena Cveka, politologinje Snježane Ivčić i sociologinje Jasne Račić) predstavlja svojevrsni vrhunac dugogodišnjeg istraživačko-obrazovnog projekta više organizacija civilnog društva iz područja mirovnog i sindikalnog aktivizma. Od 2013. do prošle godine, projekt čiji je cilj bio istražiti “veze između radničkih štrajkova, odnosno klasnih sukoba s kraja osamdesetih i početka nasilnih sukoba iz devedesetih”, uključivao je brojna izlaganja, nekoliko manjih publikacija i četiri izložbe u Vukovaru, Puli, Zagrebu i Splitu. To što je istraživanje provedeno izvan konvencionalne znanstvene odnosno historiografske institucije ne bi nas, međutim, trebalo navesti na ideju da prošlogodišnja knjiga nije ozbiljan historiografski rad.

Borovo u štrajku kraća je knjiga koja s popratnim priložima, poput kazala i kronologije, ima svega dvjestotinjak stranica. Kroz pet poglavlja daje kronološki pregled događaja – prije svega u Kombinat u gume i obuće Borovo, a onda i bivšoj općini Vukovar i šire – od osnivanja naselja i tvornice Baća 1931. do izbijanja oružanih sukoba u Vukovaru u ljeto 1991. Međutim, samo po sebi vrlo zanimljivo pitanje nastanka i funkcioniranja ovog industrijskog naselja tokom prvih nekoliko desetljeća nije primarni interes ove publikacije. Pažnja se stoga nakon uvodnog poglavlja brzo seli na štrajkove u kombinatu kasnih osamdesetih, osobito one 1987. i 1988., kada su radnici Borova nasilno upali u beogradsku Saveznu skupštinu tražeći svoja samoupravna prava. Scena radnika koji sa zastavama SFRJ zauzimaju Skupštinu bez sumnje bi bila jedna od ikoničkih slika raspada bivše države i bivšeg sistema, da je u međuvremenu po upečatljivosti nisu zamijenile slike različitih vojnih i paravojnih postrojbi s nacionalnim parafernacijama koje marširaju kroz različita mjesta bivše države, između ostalih i Vukovar.

Kako su Jugoslavija i Borovo od najvećeg vala radničkih štrajkova u povijesti ovih prostora došli do bitke za Vukovar, u manje od četiri godine, ključno

je pitanje na koje ova publikacija nastoji ponuditi odgovor. Kombinat u ovome igra veću ulogu od one koju bismo danas u društvenoj i političkoj dinamici pripisali jednom poduzeću. Borovo, naime, sredinom 1980-ih ima više od dvadeset tisuća zaposlenih, odnosno nešto više no što danas grad Vukovar ima stanovnika. No poduzeće je i puno više od radnog mjesta. Ono osigurava i do 75% prihoda općine, koja spada među najbogatije u bivšoj federaciji, kao i većinu infrastrukture, uključujući stanove koje koristi stanovništvo. Ovim impresivnim brojkama unatoč, bilo bi pogrešno očekivati da se autori upuštaju u romantizaciju jugoslavenske socijalističke modernizacije i uloge Borova u njoj. Dapače, slijedeći zaključke ranijih, uglavnom stranih istraživača (poput Susan Woodward, Catherine Samary, Jakea Lowingera, ali i Branke Magaš i Gorana Musića), nastoje uzroke duboke krize samoupravnog socijalizma locirati u njegovim unutarnjim proturječjima, ali i globalnim ekonomskim trendovima koje je jugoslavenski socijalizam u ovom periodu više slijedio nego što im je nudio alternativu.

Naime, kao što i arhivsko istraživanje za studiju slučaja Borova ponovno pokazuje, Jugoslavija je – slično mnogim drugim zemljama tijekom 1980-ih – upala u zamku zaduženja iz koje se nastojala izvući “mjerama štednje” – koje su bile uvjet reprograma međunarodnih kredita – te dubljom integracijom u svjetsko tržište, u vječnoj potrazi za devizama. O tome, između ostalog, uvjerljivo svjedoče neprestani zahtjevi za povećanjem produktivnosti u kombinatu, uz zaoštavanje radne discipline, pad nadnica i standarda uslijed rezova i štednje, te povećani naglasak na *lohn* poslovima, odnosno poslovima završavanja tuđih proizvoda, a sve u kontekstu neprestanog “restrukturiranja”. Sve te teme dominantna su preokupacija borovskih radnika druge polovice 1980-ih, a do kraja desetljeća dio njih će postati i glavni motiv za radničku i štrajkačku mobilizaciju bez presedana. Suprotno interpretacijama koje su pod pojačanim dojmom kasnijeg rata, autori pokazuju kako se povećane tenzije uzrokovane dubokom ekonomskom, a onda i političkom krizom bivše države, nisu prvotno manifestirale kao etničke netrpeljivosti, čak ni u sredinama poput Vukovara, koji je u tom smislu posebno kompleksan, kao ne samo nacionalno izrazito mješovita, već i na određeni način “granična” sredina, geografski puno bliža saveznom nego republičkom centru.

Umjesto etničkih, rastuća egzistencijalna nesigurnost potiče napetosti između radnika po linijama urbano/ruralno – pri čemu “pravi proleter” zamjeraju “seljacima” to što zbog sezonskih radova žrtvuju poslove u kombinatu

– te po liniji pogon/režija, pri čemu fizički radnici razvijaju poseban animozitet prema uredskim poslovima, pa povremeno i inženjerima. Najvažniji animozitet je, međutim, onaj koji se tada razvijao prema direktorima, a onda i funkcionerima općenito. Autori, naime, ne propuštaju primijetiti paradoksnu situaciju u kojoj Savez komunista, koji se desetljećima legitimirao kao avangarda radničke klase, provodi politiku kojoj je cilj makroekonomska stabilnost pod cijenu žrtvovanja radničkog standarda. Takav “neoliberalni zaokret” nije specifičnost Jugoslavije, ni jugoslavenske ljevice ili komunista u ovom periodu, ali važno je znati da paradoksi tog zaokreta nisu promakli samim radnicima – o čemu ova knjiga opširno svjedoči – te da su imali ozbiljne implikacije za političku budućnost prostora.

Zanimljivo je, u tom smislu, pročitati podatak kako na proljeće 1990., daleko svega nekoliko mjeseci prije parlamentarnih izbora, u Hrvatskoj četiristo tisuća radnika ne prima plaću redovito ili strahuje od skorog stečaja poduzeća, koji znači i otkaz za sve, a ponovno zapošljavanje tek za dio radnika. Takvo stanje duboke nesigurnosti posljedica je primarno pokušaja tada još uvijek komunističkih vlasti – kako na saveznoj, tako i na republičkoj razini – da ekonomsku situaciju saniraju “šok terapijom” i olakšaju proglašenje stečajeva koji su trebali ubrzati privatizaciju i postaviti tvrtke na tržišne osnove. Drugim riječima, hrvatski su komunisti, čini se, bili spremni riskirati jačanje ionako već znatnog socijalnog nezadovoljstva zarad brže transformacije iz samoupravnog socijalizma (ili onog što je od njega u tom trenutku ostalo) u zamišljenu tržišnu privredu. To pak daje nešto kompleksniju sliku njihovog poraza na izborima u odnosu na one interpretacije koje inzistiraju na krilaticama poput “tisućljetnih snova” ili “demokratskih promjena”.

Posebno se interesirajući za tu političku dinamiku, autori se – nakon uvodnog i dva poglavlja koja se bave razvojem krize i štrajkova krajem 1980-ih – u posljednja dva poglavlja knjige okreću gotovo isključivo temama promjene vlasti i mehanizmima te promjene, te paralelnim razvojem nacionalnih tenzija. Kako zaključuju autori, s obzirom da je 1990. oko hitnosti tržišnih transformacija postignut kompromis između komunista s jedne strane, te hrvatskih i srpskih nacionalista u Hrvatskoj s druge strane (za snažne antisocijalističke reforme zalažu se i HDZ i SDS), politička se borba morala preseliti na neka druga polja. Uoči izbora HDZ-u je, kao stranci opozicije, bilo neusporedivo lakše “igrati na kartu” već rasprostranjenog antisistemskog sentimenta među radnicima i za realni pad standarda optužiti ne reforme koje su htjele “poči-

stiti” stara socijalistička poduzeća, već socijalističke direktore i sam politički sistem. Takav zaključak autora nije tek spekulacija. Oni na primjeru situacije u jednom poduzeću vrlo detaljno prikazuju na koji su način HDZ-ovi operativci među radnicima Borova (prije svega Tomislav Merčep i Blago Zadro) koristili postojeće radničko nezadovoljstvo i štrajkove protiv direktora povezanih s konkurentskom strankom, ili pak funkcionara srpske nacionalnosti, kako bi preuzeli kontrolu prvo nad poduzećem (Merčep u jednom trenutku ulazi u upravu tvrtke), a zatim i nad općinom koju na izborima nisu uspjeli osvojiti.

Koliko takav “gusti opis” može produbiti razumijevanje perioda koji se još uvijek često interpretira u ključu nacionalnog romantizma nije potrebno posebno naglašavati. Slično vrijedi i za paralelno čitanje ekonomske i političke (a uskoro i vojne) povijesti područja. Može li se, primjerice, ignorirati činjenica da se barikade po selima te evakuacije žena i djece iz pojedinih sela u udaljene krajeve događaju paralelno s velikom rekonstrukcijom Borova početkom 1991.? Ili činjenicu da se postrojavanje nekoliko tisuća članova HDZ-ovih “nenaoružanih odreda” u Bogdanovcima događa svega dan nakon što je osječki sud većinu tvrtki iz sastava Borova poslao u stečaj zbog čega je gotovo 5.000 radnika ostalo bez posla? Kako objašnjavaju autori, osnovna intencija knjige bila je aktualizirati istraživanja jednog perioda koji je izrazito zanimljiv iz perspektive povijesti radničkih borbi, a koji je u velikoj mjeri ostao u sjeni još nasilnijih događaja koji su uslijedili. Također, intencija je bila ponuditi argumente u korist ideje da se dio objašnjenja tih kasnijih ratnih događaja treba tražiti u teškoj socijalnoj krizi koja je dominirala političkim i društvenim diskusijama krajem 1980-ih, prije nego u nekim “neriješenim” nacionalnim odnosima i “vječnim mržnjama” tobože karakterističnim za naše prostore. Obje teze zapravo su vrlo uvjerljivo argumentirane u kratkom, ali zato vrlo atraktivno i dinamično pisanom tekstu.

Činjenica da su autori, unatoč tome što ne dolaze u užem smislu iz historioografske struke, konzultirali vrlo opširnu literaturu, uključujući i onaj dio strane literature koja kod nas još uvijek ima neopravdano slabu recepciju, doprinijela je odličnom smještanju jugoslavenske krize u svjetski kontekst, ali i značajnom produbljivanju razumijevanja dinamike perioda te posebno mehanizama kojima su se socijalni konflikti “preveli” u etničke ratove. Ako bismo tražili slabije momente u publikaciji, to bi vjerojatno bilo relativno ograničeno istraživanje autora koje se zadržalo na samo petnaest intervjua i (doduše vrlo detaljnom) pregledu tvorničkog tjednika *Borovo*, uz dakako komparativno

čitanje pojedinih drugih periodičkih publikacija iz perioda. Iako je, s obzirom na uvjete nastanka knjige, odluka o korištenju samo tih izvora razumljiva, čitatelja ipak ostavlja s dojmom tek djelomično ispričane priče.

/

Ako su relativno ograničeni izvori i skroman opseg glavni nedostaci inače vrlo vrijedne knjige o Borovu, ništa slično ne bi se moglo prigovoriti *Splitu 1980-ih*, Nikice Barića, također objavljenom prošle godine. Radi se o vrlo opširnoj i sveobuhvatnoj studiji od osamstotinjak stranica teksta, ne računajući kazala i slične priloge. Koristeći vrlo raznolike izvore, poput ključne splitske periodike iz tog razdoblja (*Slobodna i Nedjeljna Dalmacija*, *Iskra*, *Berekin*), arhivske dokumentacije društveno-političkih organizacija, policijske i izvještaje tajnih službi, periodiku pojedinih velikih tvrtki (Brodosplit, Jugoplastika, Jugovinil itd...) te crkvenu i emigrantsku štampu, Barić daje jednu vrlo široku panoramsku sliku grada u periodu od smrti Josipa Broza Tita do pobjede HDZ-a na izborima u svibnju 1990. Umjesto kronološkog, autor se odlučio za tematski pristup, podijelivši opširan tekst u četiri veće cjeline.

U skladu s odlukom da koristi terminologiju iz tog perioda, autor je prvi dio knjige naslovio "organizirane subjektivne snage", te detaljno pokrio aktivnosti Saveza komunista i pojedinih masovnih organizacija, medija, ekonomskog rukovodstva i upravljačke "elite" općenito. Drugi dio bavi se specifičnije ekonomskim životom grada u desetljeću obilježenom dugoročnom krizom, koja je svjetska i jugoslavenska, ali koja također ima specifične manifestacije u Dalmaciji i Splitu. Prateći diskusije unutar Partije i lokalnih organa vlasti, autor daje zanimljive podatke vezane uz konflikte oko ekonomskih reformi, ali i pokušaje suočavanja s korupcijom. Pregled tvorničke štampe pak omogućuje uvid u dinamiku štrajkova, odnosno "obustava rada", ali i promjene u standardu radničke klase u ovom periodu, uključujući nestašice, redukcije i povećano radno discipliniranje uz paralelni pad realnih nadnica.

Treći dio, naslovljen neodređeno "Društvo i priroda", bavi se prostornim razvojem grada i njegovih teritorijalnim i demografskim razlikama. Riječ je o aspektu života koji najviše konflikta proizvodi u polju stambenih politika, ali koji ima i svoje kulturno-identitetske manifestacije kroz tenzije između došljaka i "starosjedioca". Te će razlike do kraja desetljeća imati i određene

socijalne, pa naposljetku i političke posljedice. Ovaj dio knjige također prati razvoj zabrinutosti za stanje okoliša u kaštelanskom zaljevu, te konflikte oko političke organizacije prostora, koja ima implikacije prilikom raspolaganja građevinskim zemljištem. Naposljetku, posljednji dio knjige posvećen je u potpunosti promjeni političke dinamike koja je dovela i do smjene društvenog uređenja, pa tako prati rast nacionalističkih sentimenata, konflikte Crkve i države te potrese koje je u republičkoj i gradskoj politici izazvao snažan nastup Slobodana Miloševića. Treba reći da svaki dio i svako potpoglavlje počinje pomalo “školskim” definiranjem institucionalnog okvira koji se istražuje da bi se nastavio nizanem citata i prepričavanjem arhivskih materijala, povremeno u dijaloškom maniru suprotstavljanja oprečnih viđenja događaja.

Donekle slično knjizi o Borovu, intencija Barićevog *Splita 1980-ih* je polemička. No dok autori Borova pokušavaju ponuditi viziju kasnih 1980-ih kao perioda obilježenog prije svega klasnim, a ne etničkim konfliktima, autor *Splita 1980-ih* suprotstavlja se neimenovanim “javnim osobama iz Splita” koje smatraju kako je Split u socijalizmu bio “uspješan grad” dok je “[1990-ih] sveden na razinu provincijalne nevažnosti” te “postao mjesto divljanja hrvatskog nacionalizma”. Drugim riječima, Barić nastoji osporiti dojam da je Split u socijalizmu u Jugoslaviji bio uspješniji, funkcionalniji i ugodniji grad za život nego u tranziciji. S obzirom da je desetljeće koje je odabrao za istraživanje doista znatno opterećeno socijalnim, ekonomskim i političkim problemima, Barić prilično uspješno odagnava svaku iluziju da je Split u kasnom socijalističkom periodu idiličan grad, ako su takve iluzije doista i postojale.

Međutim, ako je namjera i bila da se prikaže dekadencija kasnog socijalizma, *Split 1980-ih* daje i prilično dinamičnu sliku grada u tom periodu. Kada, primjerice, pokazuje kako je Partija progresivno gubila potporu, osobito među mladima i tvorničkim radnicima, ujedno otkriva i kako je Partija sama pomno pratila te promjene u političkoj kulturi i o njima vodila intenzivne i povremeno vrlo dalekosežne diskusije. Unatoč dojmu bezidejnosti i ustajalosti, unutar službenih organizacija poput Saveza komunista odvijaju se tektonske promjene. Primjerice, termin “boljševizam” sve češće dobiva čisto pejorativan prizvuk, a pojedini predratni komunisti demonstrativno napuštaju organizaciju konstatirajući kako u nju više ne vjeruju. S druge strane, brojni glasovi bliski strukturama inzistiraju da tempo promjena nije ni blizu dovoljan. Slična je podvojenost i u represivnom aparatu. Tako se događa da politička policija intenzivno prati u osnovi lojalne komuniste zainteresirane za opstanak

sistema kroz reformu dok istodobno povremeno (ali nipošto uvijek) pazi da ne kažnjava pregrubo mladiće koji izražavaju ekstremno nacionalističke simpatije. Također, unatoč sve otvorenijem sukobu izazvanim antikomunističkom politikom novog pape i od ranije dominantnim antireligijskim stavovima Partije, odnos vlasti s Crkvom uključuje barem podjednako kompromisa koliko i pritisaka.

Izvan (u užem smislu) političkih institucija, u Splitu 1980-ih bilježe se i nove inicijative oko dotad rijetko pokretanih pitanja. Jedno od njih je svakako pitanje okoliša ili naposljetku uspješna inicijativa za odvajanje kaštelanske općine, motivirana, čini se, primarno planovima za izgradnju privatnih smještajnih kapaciteta za potrebe turizma. Iako su neki od tih problema izazivali i vrlo intenzivne konflikte, u njima su se na različitim stranama mogli nalaziti akteri koji su dio struktura vlasti, a na istim stranama oni bliski sistemu i oni koji su mu bili neskloni. Svakako najvažniji društveni konflikti su, međutim, ipak oni vezani uz radne odnose. Brojni štrajkovi i druge industrijske akcije primarno su izrazi nezadovoljstva padom radničkog standarda i pogoršanim uvjetima života i rada. Međutim, institucije poput tvorničkih novina omogućuju i diskusiju oko tih pitanja, pri čemu nije neuobičajeno da radnici izražavaju i otvorenu skepsu prema reformskim planovima partijskog vodstva.

U nemogućnosti da se detaljnije pozabavimo svim temama pokrivenima u knjizi istaknimo vrlo zanimljivo pitanje prostornih nejednakosti u gradu i regiji u tom periodu. Tijekom cijelog socijalističkog perioda Split je proživljavao izrazito brz rast stanovništva, uglavnom zbog doseljavanja iz zaleđa. U 1980-ima taj se priljev zapravo znatno smanjuje, ali su istodobno kapaciteti za integraciju doseljeničkog stanovništva također opali. U toj situaciji najnoviji doseljenici, kao i općenito mladi, prolaze najgore. Mlađi od trideset godina čine tri četvrtine svih nezaposlenih (pri čemu je po nezaposlenosti Split znatno iznad republičkog prosjeka). Imperativ uravnoteženog budžeta i štednje ograničava stanogradnju i širenje infrastrukture pa pojedina doseljenička sjeverna i istočna predgrađa i naselja postaju izrazito podrazvijeni dijelovi grada obilježeni divljom gradnjom i manjkavom javnom uslugom. To pospješuje razvoj osjećaja otuđenosti, pa onda i averzije prema sistemu među stanovništvom od ranije sklonijem tradicionalnijim društvenim odnosima i povezanim s opozicijski nastrojenom Crkvom.

Gubitak interesa mladih za masovne organizacije sistema prati i paralelni razvoj supkultura, posebno one nogometnih navijača (odnosno *tifosa* ili

ultrasa, uvezena iz Italije), koja od početka također ima opozicijski potencijal, a koja već do sredine desetljeća postaje toliko važan faktor da su institucije sistema povremeno sklonije kompromisima nego represiji. Paralelno s razvojem animoziteta prema sistemu kod stanovništva kojem je društvena mobilnost sve više ograničena, kod onih koji ostaju lojalni sistemu razvija se specifična interpretacija situacije uz elemente nostalgije prema “starom Splitu” i inzistiranje na distinkciji između “pravih Splićana” i doseljenika. Kako pokazuje Barić, u teoretiziranje tih kulturoloških i političkih podjela upuštaju se i neke od najistaknutijih ličnosti vezanih uz sistem, poput Miljenka Smoje ili Ante Jurjevića, pri čemu Jurjević i eksplicira zloglasnu tezu o “kolinu”, odnosno ispravnom urbanom porijeklu. Zanimljivo, tu tendenciju Barić nastoji dovesti u vezu s pretpostavljenim animozitetom komunista prema seljacima općenito, ignorirajući podatke koji sugeriraju kako razvoj netrpeljivosti prema ruralnim doseljenicima na ljevici zapravo predstavlja odmak od, a ne nastavak ranijih pozicija.

To nam najzad otvara i temu općeg teorijskog okvira u kojem operira Barić. On, naime, svoje teze o Splitu 1980-ih, a onda i samoupravnom socijalizmu općenito, temelji na razmišljanjima sovjetskog disidenta Aleksandra Zinovjeva. Taj izbor zapravo je vrlo neobičan iz više razloga. Prije svega, ovaj je ruski pisac kratkotrajnu svjetsku slavu stekao krajem 1970-ih, kada je zbog antikomunizma protjeran iz Sovjetskog Saveza. No slava mu je u narednim desetljećima počela blijediti kada je postalo jasno kako je njegov antikomunizam zapravo najbliži ultrakonzervativnom ruskom nacionalizmu s velikom dozom averzije prema Zapadu. Naposljetku ga je strah od vesternizacije Rusije nakon pada komunizma natjerao na niz politički neobičnih izbora, da bi pred kraj života najveću pažnju privlačio kao predsjednik ruskog odbora kampanje za obranu Slobodana Miloševića.

Nije, međutim, ovakva biografija jedino što Barićev izbor čini neobičnim. Odlomci Zinovljevljevog pisanja citirani u knjizi vjerojatno neće kod svih čitatelja ostaviti dojam osobite dubine uvida. Barić tako, kao osobito inspirativne, navodi sljedeće dijelove Zinovljevljevog teksta *Stvarnost komunizma*: “Komunističko društvo, ponavljam, društvo je slabih radnika. To nije značajka ruskog naroda. Iskustvo drugih komunističkih zemalja potvrđuje ovu tezu” te “Ne poznajem odvratniju pojavu u međuljudskim odnosima od intimne bliskosti sovjetskoga čovjeka. [...] Sjednete da biste jeli i svatko vam zagleda u usta, govori vam da vam nedostaje jedan zub na lijevoj strani i da su vam općenito

zubi truli, da svi drugi imaju bolje zube. Slučajevi slični ovom događaju se u svim ljudskim odnosima u komunističkim kolektivima". Mnogi čitatelji koji nemaju iskustvo života u socijalizmu vjerojatno će ostati pomalo iznenađeni konstatacijom kako su nesklonost radu ili zdravstveno-estetski društveni pritisak specifične karakteristike komunizma.

Razmišljanja Zinovjeva nisu, srećom, osobito opteretila ovu knjigu, ali da ni najava Barića kako će njegove teze iskoristiti za interpretaciju pojedinih fenomena u Splitu 1980-ih nije ostala tek prazna prijetnja pokazuje npr. odluka da se dio posvećen ekonomskim odnosima naslovi "Udruženi (ne)rad". U njemu brojni primjeri kršenja radne discipline, pa i korupcije i krađe na radnom mjestu, trebaju ilustrirati ne samo dekadentno stanje samoupravnog socijalizma nego, tvrdi se, pogađaju i "bit" komunizma općenito. Ta teza, međutim, otvara više pitanja nego što ih rješava. Ako je nesklonost radu opća karakteristika komunizma, kao što tvrdi Zinovjev i njegovi epigoni iz jugoslavenske emigrantske štampe na koje se poziva Barić, kako ignorirati značajne razlike u razvojnim putanjama jugoslavenskog socijalizma između 1960-ih i 1980-ih, na primjer? Kako onda objasniti uspješan razvoj brojnih tržišno orijentiranih jugoslavenskih/hrvatskih poduzeća kao što su: INA, Pliva, Končar, Podravka, u Splitu: Brodogradilište, Jugoplastika i dr.

Ako je pak riječ o pogađanju "biti" specifično dekadentnog samoupravnog socijalizma, kako je moguće da razmišljanja Zinovjeva o Sovjetskom Savezu pod Brežnjevim uspijevaju tako precizno govoriti o Jugoslaviji 1980-ih, unatoč značajnim razlikama između dva sistema u različitim periodima? Također je nejasno zašto se Barić uopće upušta u mistifikacije "biti" komunizma ako postoji opširna literatura koja govori o zaoštavanju mjera štednje i radne discipline kao karakteristici 1980-ih u Jugoslaviji, ali i brojnim drugim zemljama. Ako partijsko i ekonomsko rukovodstvo sve češće napada nesklonost radnika da se povinuju radnim zahtjevima nije li vjerojatnije da je riječ o ovim poznatim tendencijama karakterističnima za posljednje desetljeće socijalizma, umjesto nekim ahistorijskim karakteristikama komunizma uvijek i svugdje?

Ovim prigovorima unatoč, *Split 1980-ih* doista je važna i izrazito zanimljiva knjiga koja donosi obilje vrijednih podataka presudnih za razumijevanje društvene, ekonomske i političke dinamike u Splitu i Dalmaciji (ali i znatno šire) u ovom prijelomnom desetljeću povijesti. Bez obzira na znatno različita polazišta, a povremeno i suprotna stajališta, zajedno s *Borovom u štrajku*, Barićeva knjiga predstavlja značajan doprinos domaćoj historiografiji ovog perioda.

Uostalom, bez obzira na navedene značajne razlike, jedan od zajedničkih zaključaka obje knjige mogao bi biti da, unatoč konvencionalno shvaćenom “prijelomu” 1990., postoji znatno više kontinuiteta između tranzicijskog i predtranzicijskog razdoblja domaće povijesti no što bi to ijedna od strana identitetskih i političkih rasprava o karakteru prošlog sistema voljela priznati.

Nikola Vukobratović
Arhiv Srba u Hrvatskoj